

ДРАГАН БУКАНОВИЋ*
Факултет политичких наука
Београд

UDC: 94(497.11):316.334.3

Прегледни рад

Примљен: 11.12.2020

Одобен: 13.01.2021

Страна: 159–171

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1r.3.01

КЉУЧНИ КОНЦЕПТИ СРПСКИХ ВЛАДАРА ПО ПИТАЊУ САВЕЗА БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА И НАРОДА ОД 1860. ДО 1912. ГОДИНЕ

Сажетак: Од средине 19. века у оквиру владајућих кругова у Србији појављују се идеје везане за међусобно приближавање балканских држава и стварање њихових ширих асоцијација. У том смислу аутор анализира концепте балканских унија владара из српске династије Обреновић (кнеза Михаила, краља Милана и краља Александра), као и краља Петра I Карађорђевића почевши од 1860. до 1912. године. Наведени концепти балканског савезништва, било да су били аутохтони или на неки начин резултат утицаја водећих политичких чинилаца тадашњег европског поретка, нису имали значајније упориште у тадашњој јавности у Србији. Међутим, почетком 20. века превладала је концепција пролазног инклузивног Балканског савеза који је за циљ имао ослобођење појединих делова Балкана од Османске имеприје, а који је после успеха 1912. године модификован његовим напуштањем од стране Бугарске. Такође, поред свакако неповољних међународних утицаја и саме тежње балканских држава за заокруживањем властитих етничких територија није постојала реална могућност да се оствари концепт балканске међудржавне солидарности током друге половине 19. века.

Кључне речи: Балкан, Балканска федерација, Србија, кнез Михаило, краљ Милан, краљ Александар, краљ Петар I.

Увод

Обнова и изградња српске државности у 19. веку била је изразито тешка и одвијала се у веома сложеним условима готово потпуног непријатељског окружења. Штавише, нова и млада српска држава, обновљена после више векова дисконтинуитета, покушала је, на одређени начин, да се у том веома неп-

* dragandjuk@yahoo.com

редвидивом и непријатељском окружењу позиционира, али и оснажи кроз савезе са својим суседима. Међутим, балкански народи су током 19. века били у одређеној врсти сличног положаја – под османском окупацијом или са извесном аутономијом.

Вођ Првог српског устанка Ђорђе Петровић–Карађорђе припадао је тајној организацији Друштво пријатеља – *Филики Хетерија* (грч. *Φιλική Εταιρεία*) основаној 1814. године, а која је за циљ имала обједињавање балканских народа на традицијама несталог Византијског царства (330–1453) (Павловић 2018, 41–42). Међутим, овај концепт ослобођења од османлијске власти и формирања посебне панбалканске државе није био детаљно разрађен, а нити довољно идеолошки заокружен. Наведено удружење сматрало је да се синхронизацијом побуна Грка, Срба и Бугара, као темеља антиосманлијске осовине, може основати понајпре неколико националних држава, које би се објединиле у ширу балканску државну заједницу.

Кнез Милош Обреновић I, са друге стране, након Другог српског устанка (1817) више је био фокусиран на нужност ослобађања Србије и њеног поступног и потпуног извлачења из сфере утицаја Османске империје. Међутим, он је покушавао да вишестрано помаже хришћанско становништво у Османској царевини, а пре свега у Новопазарском санцаку, на територији Косова и у данашњој Северној Македонији. Прва половина 19. века зато није била довољно адекватна за појаву идеја о ширим балканским савезима, а пре свега због нужности ослобађања овдашњих народа од Османског царства.¹ Уједно је постојао и страх да ће Хабзбуршка монархија искористити нестабилну ситуацију у овом делу Европе и поново кренути у продор на Балкан, као што је био случај и неколико пута током 18. века.

Идеје о „Југословенском царству”: кнез Михаило Обреновић III, Бугари и Хрвати

Кнез Михаило Обреновић III имао је намеру да заједно са Бугарима оснује „Југословенско царство.” (Лопандић и Кроња, 2010, 34) Ова идеја је последњих година његове владавине, односно током 1866. и 1867. године поприлично напредовала у реализацији. (Скакун 1992, 21–22) Тако је 27. јануара 1867. године, био закључен споразум између бугарских револуционара и кнеза Михаила Обреновића III по којем би Југословенско царство требало бити формирано. (Скакун 1992, 22) Штавише, 5. априла 1867. године бугарска револуционарна скупштина га је прихватила, док српска то никада није учинила.

Владимир Ћоровић је у *Историји Срба* тврдио да је 1867. године било договорено да Бугари усвоје српско законодавство, да заједница има један заједнички парламент, владу, заставу, те да се у њој равноправно користе два „наречја” (мисли се на српски и бугарски језик – прим. аут.). (Ћоровић 2008, 629–633) Ово је било најављено у „Програму политичког савеза са Србијом”,

¹ Устанци Грка, као и у Дунавским кнежевинама, отпочели су током 1821. године.

којега су представници бугарског револуционарног комитета усвојили у јануару 1867. године у Букурешту. (Скакун, 1992, 22) Тада је споразум у априлу допуњен и посебним протоколом који је утврдио начин повезивања Бугарске и Србије. Онај протокол се позива и на заједничко „*по суштаству*” словенско порекло, и исту верску припадност Бугара и Срба. (Скакун 1992, 22) Као званични називи ове државе су се користили Бугаро-Србија и/или Србо-Бугарска. Кнез Михаило Обреновић III би тако био на челу ове замишљене балканске државе и уједно врховни командант њене војске. (Скакун 1992, 22) Међутим, до свега тога током ове деценије 19. века није дошло, већ су се, напротив, односи између Срба и Бугара постепено погоршавали у наредним деценијама преобладајуће везано за македонско питање.

Кнез Михаило Обреновић III развијао је и веома добре односе са представницима југословенског покрета у Хрватској, а посебно са Јосипом Јурајем Штросмајером (*Josip Juraj Strossmayer*), који је 1867. године у Загребу утемељио и Југославенску академију знаности и умјетности (ЈАЗУ). (Павловић 2018, 118) Због своје делатности Штросмајер је био веома оспораван у Хабзбуршкој монархији. Он је истовремено суштински био незадовољан и Аустро-Угарском нагодбом из 1867 године. Кнез Михаило је, са друге стране, имао замисао и да Србија *via facti* треба да постане својеврсни „Пијемонт” уједињења свих балканских и јужнословенских народа.

Идеја о Југословенском царству није, са друге стране, имала значајније упориште у српском народу. Кнез Михаило Обреновић III потом отпушта из службе Илију Гарашанина, који јесте би један од заговорника ове идеје, а Јован Ристић је у својим мемоарима често говорио да је кнез поступно постао евидентно разочаран недовољном спремношћу самих балканских народа за међусобну сарадњу. (Ђоровић 2008, 628–633) Постоје, такође, и индиције да се кнез Михаило Обреновић III током своје владавине приближио мађарским револуционарима, односно круговима око Лајоша Кошута (*Lajos Kossuth*), са циљем стварања велике „*мађарско-српске-румунске дунавске федерације*”. (Глени 2001, 134) Према појединим историчарима кнезу Михаилу Обреновићу је гроф Ђула Андраши (*Gyula Andrássy*), мађарски премијер и аустроугарски министар иностраних послова, обећавао да ће Србији бити прикључена и Босна и Херцеговина, што је био само један од примамљивих „*мамаца*”. (Поповић 1940, 112) Ово је било договорено и у оквиру договора у Иванци (код Братиславе) у августу 1867. године, али иза тога фактички није стајало реално настојање и оријентација Аустроугарске. (Поповић 1940, 112)

Момир Стојковић је у својој коауторској књизи *Међународни односи и спољна политика Југославије* из 1972. године навео да наведене идеје кнеза Михаила Обреновића III нису успеле да заживе како понајпре због великих сила и њихове политике према Балкану, тако и због оживљених аспирација појединих држава, а пре свега саме Србије. (Гавранов и Стојковић 1972, 245) Ту је наравно и појава и актуелизовање македонског питања, које је посебно погоршало односе Срба, Бугара и Грка, као и Гарашанинова ранија концепција из *Начертанија* (1844) где је Србија требала ширити своју интересну сферу широм Балканског полуострва. Ово се односило на територије Балкана на ко-

јима су Срби били апсолутна или релативна већина, односно које су се сматрале њиховим етничким простором. (видети Гарашанин 1844)

Атентат на кнеза Михаила у мају 1868. године суштински је утицао на привремено одумирање ових идеја, и поред одређеног напретка када је у питању раније закључивање билатералних уговора Србије са њеним балканским савезницима (Црном Гором – 1866, Грчком – 1867, а и са Румунијом из 1866, који је замењен другим споразумом две године касније). (Скакун 1992, 21) Уговор са Грчком је подразумевао да након заједничке победе Србије и Грчке над Османском империјом, Грчка за себе осигура Тесалију и Епир, а Србија, са друге стране, Босну и Херцеговину. (Скакун 1992, 21/Лопандић 2010, 98) Односи између Србије и Црне Горе постали су усложњени и због династичких односа Обреновића и Петровића Његоша, а оснажио је и у утицај Аустроугарске и Русије, које су хтеле да имају потпуну контролу над балканским збивањима. Све су то разлози због којих се заправо тадашњи и иначе нестабилан савез балканских држава и суштински распао пре него што је заправо и био установљен.

Краљ Милан Обреновић IV – између потребе Балканске(кон)федерације и властитог аустрофилства

Књига *Мемоари једног краља* оригинално је објављена 1902. године у Швајцарској на немачком језику представља веома чудну форму „мемоара“ краља Милана Обреновића IV, који је проминуо годину дана раније.² Анонимни аутор/и ових мемоара били су, може се проценити према њиховом садржају, у сваком случају блиски двору у Бечу, али и одређеним обавештајним структурама некадашње Аустроугарске. Небојша Јовановић, историчар који је писао предговор за превод монографије на српски језик (2019), ауторство ових „мемоара“ потенцијално приписује Филипу Францу Брезницу фон Зидачову (*Philipp-Franz Bresnitz von Sydačoff*).³ Но, у књизи *Портрет једног краља: Краљ Милан Обреновић IV (1854–1901)* Небојша Јовановић то доводи у сумњу наводећи да је то можда и даљи рођак покојног краља Милан Богићевић или пак неко из непосредног окружења тадашњег аустријског престолонаследника Франца Фердинанда (*Franz Ferdinand*). (Н. Јовановић 2020, 77–97) Било како било, очигледно је да су наведени „мемоари“, који никада нису били коришћени/цитирани у Србији, до детаља описали политички и приватни живот краља Милана Обреновића IV.

Тек у последњем делу наведених „мемоара“ под насловом „Миланов политички тестамент“ у првој фусноти аутор наводи да је након смрти 11. фебруара 1901. године краљ Милан у својој заоставштини оставио неку врсту опоруче, односно предлоге своме сину Александру, када је у питању формирање

² *Мемоари једног краља*. 2019. Треће издање. Београд: Лагуна. Наслов оригинала: *Die memorien Des Königs Milan. Zehn Kapitel aus dem Leben des ersten Serbiantkönigs. Nach sein hinterlassenen Papieren erzählt*. 1902. Zürich: Verlag von Caesar Schmidt.

³ Видети Н. Јовановић. 2019. Предговор. У: *Мемоари једног краља*. н. д. 52–58.

Балканске федерације. (Мемоари једног краља 2019, 215–216) Ови планови датирају, како се наводи, још из периода када је Милан био „*владајући краљ и под утицајем Пироћанца.*” (Мемоари једног краља 2019, 216) Заправо нас то упућује да би се могло временски одредити у раздобљу између 1880. и 1883. године, када је Милан Пироћанац био председник српске владе.

Формирање Балканске федерације, која би била организована као уједињена Немачка (након 1871. године), како наводи аутор „*мемоара*”, подржале би водеће државе тадашњег светског поретка –Аустроугарска, Османска империја и Велика Британија. (Мемоари једног краља 2019, 215) Само под тим условом би опстојност ове балканске заједничке државе била осигурана у веома сложеном раздобљу друге половине 19. века. Балканску федерацију би поред Србије чиниле и Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора и Румунија. (Мемоари једног краља 2019, 216) Ово би значило и да ће балканске државе, кроз постојање мањих контингената војних формација (по потреби удружене), могле њихове буџете усредсредити на друге, а пре свега развојне планове. (Мемоари једног краља 2019, 216) У политичком сегменту сарадње у оквиру Балканске федерације било је предвиђено постројење заједничког парламента, који би заседао у различитим главним градовима држава чланица, и који би био сачињен од једнаког броја њихових представника. (Мемоари једног краља 2019, 215–216) Овај план је пропао јер га је Царевина Русија блокирала на све начине зато што је значио везивање Балканског полуострва за Аустроугарску. Пошто је идеја Балканске федерације постала нереална, Милан Пироћанац је касније покушавао да агитује за улазак Србије у федеративну државу са Аустроугарском, што је према истом извору подржао и краљ Милан Обреновић IV. (Мемоари једног краља 2019, 216)

Приређивач мемоара на српском језику, Небојша Јовановић је ставио значајну ограду када је у питању овај део политичког наслеђа краља Милана Обреновића IV. (Н. Јовановић 2019, 44–47) Он је то превасходно повезао са тежњом ширења/продора Аустроугарске на Балканско полуострво, те да је контрадикторно да је краљ Милан као неко ко је утемељио и организовао војску Србије уједно био заинтересован за смањење њених капацитета. (Н. Јовановић 2019, 58–59) Јовановић је, дакле, све ово повезао са идејама блиских бечких пријатеља краља Милана и са тадашњом генералном политиком Аустроугарске према Балканском полуострву. (Н. Јовановић 2019, 59)

Насупрот изградњи велике српске државе, (*Начертаније* Илије Гарашанина) идеја о Балканској федерацији која би била везана пре свега за Аустроугарску, а можда и државноправним везама са њом, имала је за циљ пре свега обуздавање пенетрације потенцијалног утицаја Царевине Русије у овом делу Европе. Несумњиво је да се у овој идеји може уочити и траг утицаја пријатељства краља Милана Обреновића IV са престолонаследником надвојводом Рудолфом Хабзбуршким (*Rudolf von Habsburg*). Он је и сам сматрао да је нужно реконфигурисати Аустроугарску и формирати унутар ње својеврсни „*трећи ентитет*”, како га означава Небојша Јовановић, а који би био доминантно настањен Словенима (Срби, Хрвати и Словенци). (Н. Јовановић 2019, 58) Треба још једном подвући да је монографија објављена у Цириху 1902. године, дакле

још за живота краља Александра Обреновића V, којем је засигурно требала бити пренета политичка порука и „аманет” покојног оца са којим је прекинуо односе након женидбе са краљицом Драгом. Сасвим је извесно и да су српске тајне службе тога времена имале сазнања о овој књизи.

Постојање идеје о Балканској федерацији за писца предговора у српском издању Миланових „мемоара” Небојшу Јовановића је спорно и због чињенице да се као њен део наводи Босна и Херцеговина која у овом периоду „*није била држава*”, а док су Бугарска и Србија то биле у наведеном раздобљу. (Н. Јовановић. 2019. Предговор. У: *Мемоари једног краља*. н. д. 46) Уистину Босна и Херцеговина је била покрајина након аустроугарске окупације 1878. године са формалном османлијском влашћу. Ипак, она је до анектирања 1908. године од стране Аустроугарске постројала и као *corpus separatum*, што умногоме потврђује њену специфичност и у промишљањима односа унутар Двојне монархије. И у каснијим назнакама и представљеним плановима реформе Аустроугарске, а попут плана румунског политичара Аурела Поповиција (*Aurel Popovici*) из 1906. године, Босна и Херцеговина није ни била узимана у обзир када је у питању унутрашња реорганизација тадашње Аустроугарске у Сједињене Државе Велике Аустрије. (Ђукановић 2014, 219–249)

Идеја Балканске федерације, коју је према овом извору заговарао краљ Милан Обреновић IV, настала је као као реакција на оснажено руско политичко присуство на Балканском полуострву у другој половини 19. века. У свом „политичком тестаменту” сину Александру Обреновићу, Милан у једном од писама упућеном крајем 1892. године каже „*Русија нам ништа не може ако смо сигурни у Аустрију, чије нам је пријатељство једнако вредно и благословено као што би нам непријатељство са њом било фатално.*” (Мемоари једног краља 2019, 222) Овде је, уколико је писмо веродостојно, ван сваке сумње краљ Милан Обреновић покушао да осигура подршку германског фактора (Аустрије и Немачке), још увек, у односу према изразито јаком суседству, крхкој српској држави. Наравно, постоје и тумачења да је све то заправо део аустријске политике која је везана за продор на Исток. (Н. Јовановић 2020, 95–97. и 98–101)

Треба ипак напоменути да је план да се осигура пенетрација утицаја Аустроугарске на Балкан био остварен заправо и кроз две тајне конвенције – са Србијом (1881) и са Румунијом (1883). (Гуч 1933, 55–57) Ово је *de facto* тако стратешки увезало две суседне земље са Аустроугарском да њихово било какво другачије везивање за ову земљу није ни било нужно. Идеје о уласку Србије, без других балканских држава, у својеврсну тројну федерацију са Аустроугарском касније су постале везане само на уске прозападне интелектуалне кругове у Београду, попут професора Правног факултета Живојина Перића почетком 20. века. (Ђукановић 2019, 105–106)

Краљ Милан је још 1880. године Бугарској понудио и својеврсну царинску унију. (Лопандић и Кроња 2010, 34) У монографији *Србија и Бугарска 1886–1896. године* историчар Владимир Јовановић указује на окретање обеју држава ка тадашњем Западу са циљем учвршћивања своје тек стечене независности и зарад елиминисања руских утицаја с тим у вези. (В. Јовановић 2002,

41–48) Стојан Новаковић је пак тврдио да мора постојати план по којем би био формиран „кордон држава на Балкану, које би се узајамно браниле од притисака Русије.” (В. Јовановић 2002, 42) Владимир Јовановић у том контексту наводи и посве готово невероватну идеју о оснивању српско-бугарско-грчко-османског савеза, тј. конфедерације балканских држава са предоминантним циљем знатног спутавања руског политичког утицаја. (В. Јовановић 2002, 42) Постојала је замисао, како наводи Владимир Јовановић, и да турски султан буде на челу ове конфедерације у основи прозападно оријентисаних држава. (В. Јовановић 2002, 42) Османско царство тако би уступило своје поједине европске делове балканским државама, а подршка Велике Британије била би осигурана и кроз њен константни притисак на султана. (В. Јовановић 2002, 42) Такође, биле би за овакву широку балканску асоцијацију држава осигуране и подршке Аустроугарске и Немачке.

И поред недвосмислене тежње краља Милана Обреновића IV за неутралисање руског утицаја на Балкану, Аустроугарска би засигурно тешко подржала било савез балканских држава без своје готово потпуне контроле. (В. Јовановић 2002, 43) Густав Зигмунд Калноки (*Gustav Sigmund Kálnoky*), министар спољних послова Аустроугарске био је спреман да подржи ову идеју балканског интерног зближавања, али само као потенцијални механизам пре потпуног обрачуна са Царевином Русијом. (В. Јовановић 2002, 43) У том ширем контексту и треба тумачити његову потенцијалу сагласност са идејама краља Милана Обреновића IV о великој балканској унији. Готово истовремено у Аустроугарској крајем 1885. године престолонаследник Рудолф Хабзбуршки износи планове за модернизацију овог царства, али наилази и на значајне отпоре у државном апарату и у изразито конзервативним круговима око Римокатоличке цркве. (В. Јовановић 2002, 44) Међутим, постоје и назнаке да је надвојвода Рудолф подржавао иницијативе за балканску сарадњу, уз претходно међусобно редефинисање граница овдашњих држава и њихово међусобно повезивање, а управо захваљујући и сталним контактима које је имао са српским краљем Миланом Обреновићем IV. (В. Јовановић 2002, 44)

Постоје и потврде да је услед унутрашњих колебања и проблема у рату са Бугарима краљ Милан 1885. године нудио српски престо Хабзбурзима, а годину дана касније (1886) заправо закључује уговор о миру између Србије и Бугарске.⁴ Штавише, током 1886. године краљ Милан говорио је и о персоналној унији са Бугарском и свом потенцијалном доласку на бугарски престо, што се ипак није десило захваљујући аустријском племићу Фердинанду Кобургу (*Ferdinand Saxe-Coburg*). (В. Јовановић 2002, 47) Посете бугарских политичара Србији су, такође, постале учестале током новембра 1886. године, а и оживљене су поново идеје о српско-бугарском савезу. (В. Јовановић, 2002, 45)

Председник бугарског Собрања, Захарије Стојанов (*Захариј Стојанов*) предложио је, такође, оснивање Балканске конфедерације почетком 1888. године, са готово истоветним циљем спречавања руске пенетрације у овом делу Европе. (В. Јовановић 2002, 47) Српски краљ Милан је и ову идеју прихватио,

⁴ Уговор о миру између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске. 1886. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 198–199. Том I. Београд: Службени лист СРЈ.

али она није успешно реализована. Српско-бугарски односи су тако поново постали оптерећени и на извесни начин суштински разорени захваљујући македонском питању с краја 19. века.

Паралелно са овим процесима долази и до оживљавања идеја о Балканској федерацији у оквиру социјалистичких и радничких политичких опција у Србији, од којих су свакако залагања Светозара Марковића била веома значајна. (Зорић 2008, 493–564) Тако се Марковић управо и залагао за учвршћивање односа Србије са Бугарима, имајући у виду њихову бројност и утицај на Балкану. (Марковић 2016, 163) Ово уједињење, сматрао је Марковић, не треба да буде кроз „анексирање српској монархији” других балканских држава, а критика је уједно била упућена и „једној породици”, алудирајући притом на династију Обреновић. (Марковић 2016, 163)

Краљ Александар Обреновић V – спољнополитичка лутања и одсуство плана балканског повезивања

Преузимање власти у Србији краљ Александар Обреновић V дочекао је неспремно 1889. године. Тако је и изгледала његова читава спољна политика суочена са сталним лутањима, приближавањима и удаљавањима од тадашњих водећих актера који су имали утицај на Балкану, а пре свега у односу на Аустроугарску и Царевину Русију.

Међутим, и у периоду његове владавине долази до актуелизовања идеје балканског повезивања. Тако 1891. године у Београду борави Харилос Трикупис (Χαρίλαος Τρικοῦπης), ранији председник грчке владе, који се залагао за јачање савезништва између Србије, Грчке и Црне Горе, а касније и Бугарске. Ово савезништво било је везано за ослобођење Македоније, односно тог дела Османлијског царства. (В. Јовановић 2002, 114–115) Трикупис је преговарао и у Софији са Стефаном Стамболовим (*Стефан Стамболов*), председником бугарске владе, зарад заједничких настојања везаних за ослобођење од Османског царства. (В. Јовановић 2002, 115) Штавише, Трикупис је тада тврдио да је постигнут договор између Србије и Црне Горе, који укључује и прераспodelу територија Османског царства, могућност коришћења једне луке на Јадрану од стране Србије и власт династије Петровић Његош на читавој територији савеза. (В. Јовановић 2002, 115) Бугарска је тада имала посве другачије интересе у односу на остале балканске земље и није се хтела прикључити овој иницијативи. Краљ Александар Обреновић V је, такође, тражио подршку од Петрограда за своју делатност у Македонији, што није пријатељски прихваћено у званичној Софији. Међутим, захваљујући Угодби између Бугарске и Србије из 1897. године привремено су превазиђени наведени проблеми везани за македонско питање кроз очување *statusa quo* на Истоку, а наведене су уједно и интенције за споразумно решавање отворених питања и међусобно потпомагање око деловања у Македонији. Наведена угодба је била понуђена и црногорском књазу Николи I Петровићу Његошу.⁵

⁵ Угодба између Србије и Бугарске. 1897. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 216–219. Том I. н. д.

Идеју о нужном балканском савезништву поново су, као и с почетка века, покренули Грци у оквиру Друштва савеза балканских народа (често названо и Друштво за балканску конфедерацију), које је почело добијати значајнију пажњу након оснивања 1892. године. (Лопандић и Кроња 2010, 34) Наравно, све те идеје објективно су постале спутане бројним проблемима у међусобним односима балканских држава, који су се паралелно са процесом стицања независности и изградње националних држава само усложњавали. Сâм краљ Александар Обреновић V није успео да до краја своје владавине 1903. године на било који начин значајније утиче на нову визију међусобних савеза балканских земаља.

Тежње краља Петра I Карађорђевића ка Балканском савезу (1903–1912)

Доласком на власт након Мајског преврата 1903. године краљ Петар I Карађорђевић је суочен са изолацијом Србије покушао да се кроз мрежу споразума са суседима осигура од утицаја моћних суседа, а пре свега од Аустроугарске са којом није имао ни мало добре политичке и привредне односе. Имајући у виду такву ситуацију краљ Петар је већ 1904. године започео договоре о међудржавном савезу са Црном Гором, како би се тежило заједничком ослобођењу хришћана од Османског царства. У њему се указује да две земље своје активности неће заснивати искључиво на мирним средствима, односно да ће „своје држање подешавати према природи околности.”⁶ Овај споразум са Црном Гором од 28. јануара 1904. године садржао је и одредбу о заједничком противљењу било којој трећој страни/држави и заправо је представљао назнаку својеврсног антиаустројског пакта. Ипак, преговори о том савезу су врло брзо прекинути на инсистирање Царевине Русије, а због константних притисака из Аустроугарске.

Исте, 1904. године потписан је и Тајни политички додатак српско-бугарском уговору о привредној сарадњи у којем се говори о нужности реформе Османског царства, а посебно везано за данашњу Северну Македонију и територију Косова.⁷ Предвиђена је била и блиска српско-бугарска координација и сарадња у области одбране, као и склапање посебне војне конвенције с тим у вези. Овом споразуму касније је придодат и тајни политички додатак. Током октобра 1908. године потписан је и Тајни уговор између Србије и Црне Горе о пријатељству и савезу и којим је одређена одбрамбена сарадња Београда и Цетиња против Аустроугарске везано за анексију Босне и Херцеговине.⁸ Овај споразум иницирао је црногорски краљ Никола I Петровић Његош како би се Црна Гора и Србија заједно супротставиле деловању Аустроугарске и уједно оснажио притисак на Русију да она потенцијално уђе у сукоб.

⁶ Нацрт прелиминарног споразума Србије и Црне Горе предложен од Владе Србије и Владе Црне Горе. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. н. д.

⁷ Тајни политички додатак српско-бугарском уговору о привредној сарадњи. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. н. д.

⁸ (Тајни) уговор између Србије и Црне Горе. 1908. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 259–261. н. д.

Оваква врста споразума представљала је касније, на трагу заједничке борбе против Османског царства, и темељ закључења мноштва сличних, па и војних споразума, непосредно пре Првог балканског рата 1912. године између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке.⁹ Бугарска настојања да се у контексту Македоније значајније територијално прошири изменила су првобитни Балкански савез и резултирала Другим балканским ратом 1913. године, који је дотадање савезнике окренуо против званичне Софије. (Зундхаусен 2008, 230–243) И током Првог светског рата су се балканска савезништва мењала тако што су поједини актери нестали (Црна Гора), други објективно ојачали (Србија и Грчка), а поједини и обуздани (Бугарска). (Зундхаусен 2008, 243–250)

Јасно је да су балкански савези током 1912. и 1913. године били усмерени ка Османском царству и његовом повлачењу са полуострва, али су се врло брзо појавили многи међусобни проблеми који су ескалирали у лошим билатералним односима у раздобљу између два светска рата. Такође, и покушаји „балканских зближавања” између два светска рата, а у оквиру балканских конференција од 1929–1932. године, била су праћена изостанком суштинског међусобног поверења, као и појединим тежњама да се заправо измени исход Првог светског рата. (Ј. Јовановић 1939, 149–163) Треба напоменути и да су ови видови потенцијалне панбалканске сарадње били су усмеравани од стране тада водећих међународних чинилаца.

Четири темељна концепта балканских савеза српских владара од 1860. до 1912. године

Уколико се сагледају све идеје српских владара о балканском заједништву од 1860. до 1912. године јасно се могу уочити четири прилично различита концепта:

- 1) На трагу идеја Илије Гарашанина и Начертанија (1844) о Србији као Пилејмонту за уједињење јужнословенских и балканских народа, то би поразумевало и да би обликовање шире заједнице почивало на њеној супремацији. Ово би значило претходно обједињавање српских етничких простора у сложеним околностима два суседна царства – Хабзбуршке монархије и Отоманске царевине. У том смислу произилазе и идеје везане за нужну претходну хомогенизацију српских етничких простора пре било каквог ширег балканског повезивања. Ове замисли је у току своје владавине прихватио краљ Петар I Карађорђевић, долазивши на власт управо подршком кругова који су сматрали да је адекватан и историјски тренутак за велико национално уједињење.
- 2) Идеје кнеза Михаила Обреновића IV заснивале су се на потребама балканског заједништва по принципу солидарности и стварне међусобне потребе, а не као одраза тежњи јачања утицаја одређених међународних чинилаца или пак њиховог спречавања. У том смислу замисао о Југосло-

⁹ Видети *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 285–319. Том I. н. д.

венском царству/Србо-Бугарској/Бугаро-Србији била је аутохтона, али није успела бити реализована и поред великог броја закључених споразума између Србије, Црне Горе, Бугарске и Румуније.

У оквиру српског социјалистичког покрета се развијала слична идеја, али без тежњи да династички кругови остану ти који детерминишу настанак балканских савеза. Сматрало се заправо да се иза тога крије и извесна форма потенцијалне латентне хегемоније Србије.

- 3) Концепти Балканске федерације краља Милана Обреновића V подразумевали су да је она заправо резултат тежњи за приближавањем Аустроугарској, као и одлучног супротстављања било којој врсти руског утицаја на Балканском полуострву. Оваква идеја није могла имати значајније резултате у појединим државама које нису водиле аустрофилску политику (пре свега у Црној Гори, али и у Грчкој), као и у великом делу српске јавности. Сличне идеје су разрађивали и поједини српски интелектуалци почетком 20. века са покушајем да се Краљевина Србија приближи Аустроугарској, али без претходног формирања шире балканске уније.
- 4) Схватање балканских савеза као својеврсног *ad hoc* механизма за здружену борбу против Османске царевине, као начин да се кроз међусобну сарадњу освоји значајнији део територије која је схваћена као „природно” своја. У том смислу је и долазило до размимоилажења око одређених територија, а пре свега око Македоније између Бугарске, са једне стране, те Србије и Грчке, са друге стране. У том смислу свакако је краљ Петар I Карађорђевић имао интенцију да Србију шири ка југозападу и југу, али уз пуну сарадњу са другим балканским државама.

Може се закључити да је стварање било каквог балканског савеза крајем 19. века дакле било спутавано, како од међународног фактора, тако и од стране елита самих ових земаља које су имале такве политичке концепције засноване на нужном проширењу својих територија. Такође, поред овога и оснажени национализми балканских народа су били ти који су током 19. века онемогућавали стварно интересно повезивање балканских земаља. Ту су и идеје панславизма, које је на неки начин подржавала Царевина Русија и то пре свега кроз црквене православне кругове, а крајем 19. века и кроз поједине политичке партије. Панславизам је заправо подразумевао суштинску руску доминацију у овом делу Европе, а која је посебно након 1856. године, односно њеног повлачења из Дунавских кнежевина, постајала све мање реална. (видети *Panslavizam*)

Наравно ни Аустроугарска није гледала благонаклоно на ове балканске међудржавне аранжмане плашећи се да ће то утицати на њене унутрашње прилике у деловима који су били настањени Словенима. Штравистице, она није хтела да на било који начин да „дели” властита утицај на Балкану са новонасталим државама и/или њиховим потенцијалним савезима.

Литература

1. (Тајни) уговор између Србије и Црне Горе. 1908. у: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 259–261. Том I. н. д.
2. *Балкански уговорни односи 1876–1996*. 1998. Стојковић, Момир (прир.) Том I. Београд: Службени лист СРЈ.
3. Блед, Жан Пол. 2014. *Франц Фердинанд*. Београд: ДАН граф, ННК интернационал.
4. Гавранов, Велибор, и Момир, Стојковић. 1972. *Међународни односи и спољна политика Југославије*. Београд: Савремена администрација.
5. Гарашанин, Илија. 1844. *Начертаније*. 28. октобар 2020. https://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html.
6. Глени, Миша. 2001. *Балкан 1804–1999. (национализам и велике силе)*. Први део. Београд: Самиздат *Free B92*.
7. Гуч, Ц. П. 1933. *Дипломатска историја модерне Европе: од Берлинског конгреса до Версаљског мира 1878–1919*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
8. Ђукановић, Драган. 2019. *Спољнополитички идентитети Србије: противречности и рефлексије*. Београд: Факултет политичких наука.
9. Зорић, Мирјана. 2018. „Балканска федерација – историја једне идеје.” *Војно дело LX (7)*: 493–564.
10. Зундхаусен, Холм. 2008. *Историја Србије од 19. до 21. века*. Београд: СЛЮ.
11. Јовановић, Владимир. 2002. *Србија и Бугарска 1886–1896*. Београд: Историјски институт, Службени гласник.
12. Јовановић, Јован М. 1939. *Дипломатска историја Нове Европе 1918–1938*. Књига II. Београд: Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића.
13. Јовановић, Небојша. 2019. Предговор. У: *Мемоари једног краља*. Треће издање. Београд: Лагуна. 9–60.
14. Јовановић, Небојша. 2020. *Портрет једног краља: Краљ Милан Обреновић IV (1854–1901)*. Београд: HERAedu.
15. Лопандић, Душко, и Јасминка, Кроња. 2010. *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*. Београд: Европски покрет у Србији, Фондација Friedrich Ebert.
16. Лопандић, Душко. 2010. *Послужити своје драгом Отечеству: Из историје дипломатије Србије 1804–1914*. Београд: Службени гласник.
17. Марковић, Светозар. 2016. *Србија на Истоку*. Београд: Просвета.
18. *Мемоари једног краља*. 2019. Треће издање. Београд: Лагуна.
19. Нацрт прелиминарног споразума Србије и Црне Горе предложен од Владе Србије и Владе Црне Горе. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. Београд: Службени лист СРЈ.
20. Павловић, Стеван К. 2018. *Историја Балкана 1804–1945*. Београд: СЛЮ.
21. Поповић, Васиљ. 1940. *Европа и српско питање у периоду ослобођења (1804–1914)*. Београд: Геца Кон А. Д.
22. Скаун, Милан. 1992. *Балкан – енигма без решења*. Београд: Научна књига.

23. Тајни политички додаток српско-бугарском уговору о привредној сарадњи. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. н. д.
24. Ђоровић, Владимир. 2005. *Историја Срба*. Београд: Publik Praktikum.
25. Уговор о миру између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске. 1886. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 198–199. Том I. н. д.
26. Угодба између Србије и Бугарске. 1897. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*, Момир Стојковић (прир.) 216–219. Том I. н. д.
27. „Panslavizam.” *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. 2020. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 20. novembar 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46465>.
28. Ђукановић, Dragan. 2014. “Attempts to ‘restore’ Austria-Hungary after 1918 — between austronostalgia and reality”. In: *The Old and New World Order – between European integration and the historical burdens: Prospects and Challenges for Europe of 21st century*. Dimitrijević, Duško ed. 209–223, Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

KEY CONCEPTS OF SERBIAN RULERS ON THE ISSUE OF THE ALLIANCE OF THE BALKAN STATES AND PEOPLES FROM 1860 TO 1912

Summary: Since the middle of the 19th century, ideas related to the mutual rapprochement of the Balkan states and the creation of their broader associations have appeared within the ruling circles in Serbia. In that sense, the author analyzes the concepts of the Balkan unions of the rulers from the Serbian dynasty Obrenović (Prince Mihailo, King Milan and King Aleksandar), as well as King Petar I Karađorđević starting from 1860 to 1912. These concepts of the Balkan alliance, whether they were autochthonous or otherwise the result of the influence of the leading political factors of the then European order, did not have a significant foothold in the then public of Serbia. However, at the beginning of the 20th century, the concept of a transient inclusive Balkan alliance aiming to liberate certain parts of the Balkans from the Ottoman Empire prevailed, and after its success in 1912, it was modified by the abandonment of Bulgaria. Also, despite the undoubtedly unfavorable international influences and the aspiration of the Balkan states to round up their ethnic territories, there was no genuine possibility to realize the concept of Balkan interstate solidarity during the second half of the 19th century.

Keywords: the Balkans, the Balkan Federation, Serbia, Prince Mihailo, King Milan, King Aleksandar, King Petar I

Introduction

The restoration and formation of Serbian statehood in the 19th century were extremely difficult and took place in very complex conditions of an almost utterly hostile environment. Moreover, the new and young Serbian state, renewed after several centuries of discontinuity, tried to position itself to a certain extent in that very unpredictable and hostile environment, but also to strengthen itself through

* dragandjuk@yahoo.com

alliances with its neighbors. However, during the 19th century, the Balkan peoples were in a kind of similar position – under the Ottoman occupation or with some degree of autonomy.

The leader of the First Serbian Uprising, Đorđe Petrović-Karadžorđe, belonged to the secret organization Society of Friends – *Filiki Eteria* (Greek: Φιλική Εταιρεία), founded in 1814, which aimed to unite the Balkan peoples based on the traditions of the lost Byzantine Empire (330–1453) (Pavlović 2018, 41–42). However, this concept of liberation from the Ottoman rule and the formation of a special pan-Balkan state was not elaborated in detail, nor was it sufficiently ideologically rounded. The mentioned association believed that by synchronizing the revolts of the Greeks, Serbs and Bulgarians as the foundations of the anti-Ottoman axis, several nation-states could be established, which would unite in a broader Balkan state union.

On the other hand, after the Second Serbian Uprising (1817), Prince Miloš Obrenović was more focused on the necessity of liberating Serbia and its gradual and complete withdrawal from the sphere of influence of the Ottoman Empire. However, he tried to help the Christian population in the Ottoman Empire in many ways, primarily in the Sanjak of Novi Pazar, on the territory of Kosovo and in today's North Macedonia. Therefore, the first half of the 19th century was insufficiently adequate for the emerging of ideas about broader Balkan alliances, mainly because of the necessity of liberating the local peoples from the Ottoman Empire.¹⁰ At the same time, there was fear that the Habsburg monarchy would take advantage of the unstable situation in this part of Europe and start penetrating the Balkans again, as was the case several times during the 18th century.

Ideas of the “Yugoslav Empire”: Prince Mihailo Obrenović III, the Bulgarians and the Croats

Prince Mihailo Obrenović III intended to establish the “Yugoslav Empire” together with the Bulgarians (Lopandić and Kronja 2010, 34). This idea made considerable progress in realization in the last years of his reign, i.e., during 1866 and 1867 (Skakun 1992, 21–22). Thus, on 27 January 1867, an agreement was concluded between the Bulgarian revolutionaries and Prince Mihailo Obrenović III, according to which the Yugoslav Empire should be formed (Skakun 1992, 22). Moreover, on 5 April 1867, the Bulgarian Revolutionary Assembly accepted it, while the Serbian never did so.

In the *History of the Serbs*, Vladimir Ćorović claimed that in 1867 it was agreed that the Bulgarians would adopt Serbian legislation, that the community would have one common parliament, government, flag, and that the two “*dialects*” should be used equally (meaning the Serbian and Bulgarian language – author’s note) (Ćorović 2008, 629–633). This was announced in the “Program of the Political Alliance with Serbia”, which was adopted by the representatives of the Bulgarian

¹⁰ The Greek uprisings, as well as the uprising in the Danube principalities, began in 1821.

Revolutionary Committee in January 1867 in Bucharest (Skakun 1992, 22). Then, in April, the agreement was amended by a special protocol that determined the way of connecting Bulgaria and Serbia. This protocol also refers to the common “*essential*” Slavic origin and the same religious affiliation of the Bulgarians and the Serbs (Skakun 1992, 22). Bulgaria-Serbia and/or Serbo-Bulgaria were used as the official names of this country. Prince Mihailo Obrenović III would thus be at the head of this imaginary Balkan state and, at the same time, the supreme commander of its army (Skakun 1992, 22). However, all this did not happen during this decade of the 19th century, but, on the contrary, relations between the Serbs and the Bulgarians gradually deteriorated in the following decades, mainly related to the Macedonian issue.

Prince Mihailo Obrenović III has also developed very good relations with the representatives of the Yugoslav movement in Croatia, and especially with Josip Juraj Strossmayer, who in 1867 founded the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (JAZU) in Zagreb (Pavlović 2018, 118). Due to his activity, Strossmayer was rather disputed in the Habsburg monarchy. At the same time, he was essentially dissatisfied with the Austro-Hungarian Compromise of 1867. Prince Mihailo, on the other hand, had the idea that Serbia should become *via facti* a kind of “Piedmont” of unification of all Balkan and South Slavic peoples.

The idea of the Yugoslav Empire, however, did not have a significant foothold among the Serbian people. Prince Mihailo Obrenović III then dismissed Ilija Garašanin, who was one of the proponents of this idea, and Jovan Ristić often said in his memoirs that the prince had gradually become evidently disappointed with the insufficient readiness of the Balkan peoples for mutual cooperation (Ćorović 2008, 628–633). There are also indications that during his reign, Prince Mihailo Obrenović III approached the Hungarian revolutionaries, i.e., the circles around Lajos Kossuth, with the aim of creating a large “*Hungarian-Serbian-Romanian Danube Federation*” (Gleni 2001, 134). According to some historians, Count Gyula Andrassy, the Hungarian Prime Minister and Austro-Hungarian Minister of Foreign Affairs promised Prince Mihailo Obrenović that Bosnia and Herzegovina would be annexed to Serbia, which was only one of the tempting “lures” (Popović 1940, 112). This was also agreed within the framework of the agreement in Ivanka (near Bratislava) in August 1867, but, in fact, there was no genuine effort and orientation of Austria-Hungary behind it (Popović 1940, 112).

Momir Stojković stated in his co-authored book *International Relations and Foreign Policy of Yugoslavia* from 1972 that the mentioned ideas of Prince Mihailo Obrenović III failed to come to fruition primarily due to the great powers and their policy towards the Balkans, but also due to revived aspirations of certain countries and primarily Serbia itself (Gavranov and Stojković 1972, 245). There are, certainly, the emergence and actualization of the Macedonian question, which particularly worsened the relations between the Serbs, the Bulgarians and the Greeks, as well as Garašanin's earlier conception from *Načertanije* (1844) where Serbia was to expand its sphere of interest throughout the Balkans. This referred to the territories of the Balkans, where the Serbs were the absolute or relative majority, i.e., which was considered their ethnic space (see Garašanin 1844).

The assassination of Prince Mihailo in May 1868 fundamentally affected the temporary dying out of these ideas, despite some progress regarding the earlier conclusion of bilateral agreements between Serbia and its Balkan allies (Montenegro – 1866, Greece – 1867, and with Romania from 1866, which was replaced by another agreement two years later) (Skakun 1992, 21). The agreement with Greece implied that after the joint victory of Serbia and Greece over the Ottoman Empire, Greece would get Thessaly and Epirus, and Serbia, on the other hand, Bosnia and Herzegovina (Skakun 1992, 21/Lopandić 2010, 98). Relations between Serbia and Montenegro became complicated due to the dynastic relations between family Obrenović and Petrović Njegoš, and also the influence of Austria-Hungary and Russia strengthened, which wanted to have complete control over Balkan events. All of these constitute the reasons why the then unstable alliance of the Balkan states essentially disintegrated before it was indeed established.

King Milan Obrenović IV – between the needs of the Balkan (con)federation and his Austrophilism

The book *Memoirs of a King*, originally published in 1902 in Switzerland in the German language, is a very unusual form of the “memoirs” of King Milan Obrenović IV, who passed away a year earlier.¹¹ Judging by the content of the memoirs, the anonymous author/s of these memoirs was/were certainly close to the court in Vienna, but also certain intelligence structures of the former Austro-Hungary. Nebojša Jovanović, the historian who wrote the preface for the translation of the monograph into the Serbian language (2019), potentially attributed the authorship of these “memoirs” to Philipp-Franz Bresnitz von Sydačoff.¹² However, in the book *Portrait of a King: King Milan Obrenović IV (1854–1901)*, Nebojša Jovanović questions this by stating that it may be Milan Bogičević, a distant relative of the late king, or someone from the immediate vicinity of the then Austrian heir to the throne Franz Ferdinand (N. Jovanović 2020, 77–97). In any case, it is apparent that the mentioned “memoirs”, which were never used/quoted in Serbia, have described in detail the political and private life of King Milan Obrenović IV.

Only in the last part of the mentioned “memoirs” entitled *Milan's political testament*, in the first footnote, the author states that after his death on 11 February 1901, King Milan left as his legacy a kind of will, i.e., proposals to his son Aleksandar regarding the formation of the Balkan Federation (Memoirs of a King 2019, 215–216). These plans, as it is stated, date back to the period when Milan was the “*ruling king and under the influence of Piroćanac*.” (Memoirs of a King 2019, 216). In fact, this indicates the period between 1880 and 1883 when Milan Piroćanac was the Prime Minister of Serbia.

¹¹ *Memoari jednog kralja*. [Memoirs of a King]. 2019. Treće izdanje. Beograd: Laguna. Naslov originala: *Die memorien Des Königs Milan. Zehn Kapitel aus dem Leben des ersten Serbiänkönigs. Nach sein hinterlassenen Papieren erzählt*. 1902. Zürich: Verlag von Caesar Schmidt.

¹² See Jovanović N. 2019. Predgovor.U: *Memoari jednog kralja*. [Preface. In: *Memoirs of a King*]. n.d. 52–58.

As the author of the “memoir” states, the formation of the Balkan Federation, which would be organized as united Germany (after 1871), would be supported by the leading countries of the then world order – Austria-Hungary, the Ottoman Empire, and Great Britain (Memoirs of a King 2019, 215). Only under this condition, the survival of this Balkan common state would be ensured in a very complex period of the second half of the 19th century. In addition to Serbia, the Balkan federation would include Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Montenegro, and Romania (Memoirs of a King 2019, 216). This would also mean that the Balkan states, through the existence of smaller contingents of military formations (united if necessary), could focus their budgets on others, and above all development plans (Memoirs of a King 2019, 216). In the political segment of cooperation within the Balkan Federation, a joint parliament was envisaged, which would sit in different capitals of the member states, and which would be composed of an equal number of their representatives (Memoirs of a King 2019, 215–216). This plan failed because the Russian Empire blocked it in every way since it implied tying the Balkan Peninsula to Austria-Hungary. As the idea of the Balkan federation turned unrealistic, Milan Piroćanac later tried to agitate for Serbia's entry into a federal state with Austria-Hungary, which, according to the same source, was supported by King Milan Obrenović IV (Memoirs of a King 2019, 216).

The editor of the memoirs in the Serbian language, Nebojša Jovanović, significantly distanced himself when it comes to this part of the political heritage of King Milan Obrenović IV (N. Jovanović 2019, 44–47). He primarily connected this with the aspiration of the expansion/penetration of Austria-Hungary into the Balkan Peninsula and considered it contradictory that King Milan, as someone who founded and organized the Serbian army, was also interested in reducing its capacities (N. Jovanović 2019, 58–59). Jovanović, therefore, connected all this with the ideas of close Viennese friends of the King of Milan and with the then general policy of Austria-Hungary towards the Balkan Peninsula (N. Jovanović 2019, 59).

Contrary to the formation of a great Serbian state (Ilija Garašanin's *Načertanije*), the idea of a Balkan federation that would be primarily tied to Austria-Hungary, perhaps even with the state-legal ties, was primarily aimed at curbing the penetration of the potential influence of the Russian Empire in this part of Europe. Undoubtedly, in this idea, one can see a trace of the influence of the friendship of King Milan Obrenović IV with the heir to the throne, Archduke Rudolf von Habsburg. He believed that it was necessary to reconfigure Austro-Hungary and form a kind of “third entity” within it, as Nebojša Jovanović called it, which would be predominantly inhabited by Slavs (Serbs, Croats, and Slovenes) (N. Jovanović 2019, 58). Once again, it should be emphasized that the monograph was published in Zurich in 1902, i.e., during the life of King Aleksandar Obrenović V to whom a political message and a “bequest” of the deceased father with whom he broke off relations after marrying Queen Draga should have been conveyed. It is quite certain that the Serbian secret services of that time had information about this book.

For Nebojša Jovanović, the writer of the preface in the Serbian edition of Milan's “memoirs”, the existence of the idea of the Balkan Federation was also disputable due to the fact that Bosnia and Herzegovina, which in this period “*was not a*

state”, was mentioned as a part of it, while Bulgaria and Serbia were the states in the specified period (N. Jovanović. 2019. Preface. In: *Memoirs of a King*. N. D. 46). Indeed, Bosnia and Herzegovina was a province after the Austro-Hungarian occupation in 1878 with the formal Ottoman rule. However, until the annexation by Austro-Hungary in 1908, it existed as a *corpus separatum*, which largely confirms its specificity in the considerations of relations within the Dual Monarchy. Even in the later indications and presented plans for the reform of Austria-Hungary, for example, like in the plan of the Romanian politician Aurel Popovici from 1906, Bosnia and Herzegovina was not even taken into account when it came to the internal reorganization of the then Austro-Hungary into the United States of Greater Austria (Đukanović 2014, 219–249).

The idea of the Balkan Federation, which, according to this source was advocated by King Milan Obrenović IV, originated as a reaction to the strengthened Russian political presence in the Balkan Peninsula in the second half of the 19th century. In his “political will” to his son, Aleksandar Obrenović, in one of his letters sent at the end of 1892, Milan said: “*Russia can do nothing to us if we are sure of Austria, whose friendship is as valuable and blessed as well as our enmity with it would be fatal*” (Memoirs of a King 2019, 222). Here, if the letter is credible, King Milan Obrenović has tried, without any doubt, to secure the support of the German factor (Austria and Germany) to the still fragile Serbian state in relation to the extremely strong neighborhood. Naturally, there are also interpretations that all this is actually part of the Austrian policy related to the penetration to the East (N. Jovanović 2020, 95–97 and 98–101).

It should be mentioned that the plan to ensure the penetration of Austro-Hungarian influence in the Balkans was actually realized through two secret conventions – with Serbia (1881) and with Romania (1883) (Guč 1933, 55–57). This *de facto* strategically bound the two neighboring countries with Austria-Hungary, so any other binding to this country was not necessary. The idea of Serbia's entry into a kind of triple federation with Austria-Hungary without other Balkan states later became related only to narrow pro-Western intellectual circles in Belgrade, such as law professor Živojin Perić at the beginning of the 20th century (Đukanović 2019, 105–106).

Back in 1880, King Milan offered Bulgaria a kind of customs union (Lopandić and Kronja 2010, 34). In the monograph *Serbia and Bulgaria 1886–1896*, historian Vladimir Jovanović points to the turning of both countries towards the then West with the aim of consolidating their newly acquired independence and for the sake of eliminating Russian influences in that regard (V. Jovanović 2002, 41–48). Stojan Novaković, on the other hand, claimed that there must be a plan according to which a “*cordon of states in the Balkans, which would mutually defend themselves from Russian pressure*” would be formed (V. Jovanović 2002, 42). In that context, Vladimir Jovanović also states an almost unbelievable idea of the founding of a Serbian-Bulgarian-Greek-Ottoman alliance, i.e., a confederation of Balkan states with the predominant goal of significantly restraining Russian political influence (V. Jovanović 2002, 42). There was an idea, as Vladimir Jovanović states, for the Turkish sultan to be at the head of this confederation of basically pro-Western states (V.

Jovanović 2002, 42). The Ottoman Empire would thus cede its individual European parts to the Balkan states, and the support of Great Britain would be secured through its constant pressure on the sultan (V. Jovanović 2002, 42). Also, the support of Austria-Hungary and Germany would be provided to such a broad Balkan association of states.

Despite the unequivocal aspiration of King Milan Obrenović IV to neutralize Russian influence in the Balkans, Austria-Hungary would certainly find it difficult to support an alliance of Balkan states without its almost complete control (V. Jovanović 2002, 43). Gustav Sigmund Kálnoky, the Minister of Foreign Affairs of Austria-Hungary, was ready to support this idea of Balkan internal rapprochement, but only as a potential mechanism before the full confrontation with the Russian Empire (V. Jovanović 2002, 43). One should interpret his potential agreement with the ideas of King Milan Obrenović IV about the great Balkan union in this broader context. Almost at the same time, in Austro-Hungary at the end of 1885, Crown Prince Rudolf of Habsburg presented plans for the modernization of this empire, but he also encountered significant resistance in the state apparatus and the extremely conservative circles around the Roman Catholic Church (V. Jovanović 2002, 44). However, there are indications that Archduke Rudolf supported the initiatives for Balkan cooperation with the previous mutual redefinition of the borders of the local states and their interconnection, and due to his constant contacts with Serbian King Milan Obrenović IV (V. Jovanović 2002, 44).

There are, moreover, confirmations that due to internal hesitations and problems in the war with the Bulgarians, King Milan offered the Serbian throne to the Habsburgs in 1885, and a year later (1886), he actually concluded a peace treaty between Serbia and Bulgaria.¹³ Moreover, during 1886, King Milan spoke of a personal union with Bulgaria and his potential accession to the Bulgarian throne, which did not happen due to the Austrian nobleman Ferdinand Saxe-Coburg (V. Jovanović 2002, 47). Visits of Bulgarian politicians to Serbia also became frequent during November 1886, and ideas about the Serbian-Bulgarian alliance were revived (V. Jovanović 2002, 45).

The President of the Bulgarian Parliament, Zachary Stoyanov (*Захарий Стоянов*), also proposed the establishment of the Balkan Confederation in early 1888, with the almost identical goal of preventing Russian penetration in this part of Europe (V. Jovanović 2002, 47). The Serbian King Milan accepted this idea also, but it was not successfully realized. Serbian-Bulgarian relations thus became burdened again and, in a way, essentially destroyed due to the Macedonian question from the end of the 19th century.

In parallel with these processes, there was a revival of ideas about the Balkan Federation within the socialist and workers' political options in Serbia, of which Svetozar Marković's efforts were certainly very significant (Zorić 2008, 493–564). Thus, Marković advocated the strengthening of Serbia's relations with the Bulgari-

¹³ Peace Treaty between the Kingdom of Serbia and Principality of Bulgaria. 1886. U: *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*. [In: *Balkan Contractual Relations 1876–1996*]. Momir Stojković (prir.) 198–199. Том I. Beograd: Službeni list SRJ.

ans, having in mind their number and influence in the Balkans (Marković 2016, 163). This unification, Marković believed, should not be through the “*annexation to the Serbian monarchy*” of other Balkan states, and criticism was also directed at “*one family*”, alluding to the Obrenović dynasty (Marković 2016, 163).

King Aleksandar Obrenović V – foreign policy wanderings and the absence of a plan for Balkan integration

King Aleksandar Obrenović V faced the takeover of power in Serbia in 1889 unprepared. This is what his entire foreign policy looked like, faced with constant wanderings, approaches and distancing from the then leading actors who had influence in the Balkans, and above all in relation to Austria-Hungary and the Russian Empire.

However, during his reign, the idea of the Balkan connection also became relevant. Thus, in 1891, Harilaos Trikoupis (Χαρίλαος Τρικούπης), the former Prime Minister of Greece, resided in Belgrade, advocating the strengthening of the alliance between Serbia, Greece and Montenegro, and later Bulgaria. This alliance was related to the liberation of Macedonia, that is, that part of the Ottoman Empire (V. Jovanović 2002, 114–115). Trikoupis also negotiated in Sofia with Stefan Stambolov (Стефан Стамболов), the Prime Minister of Bulgaria, for the sake of joint efforts related to the liberation from the Ottoman Empire (V. Jovanović 2002, 115). Moreover, Trikoupis then claimed that an agreement had been reached between Serbia and Montenegro, which included the redistribution of the Ottoman Empire territory, the possibility of Serbia using one port on the Adriatic and the power of the Petrović Njegoš dynasty throughout the alliance (V. Jovanović 2002, 115). At that time, Bulgaria had completely different interests compared to other Balkan countries and did not want to join this initiative. King Aleksandar Obrenović V also asked for support from Petrograd (Saint Petersburg) for his activities in Macedonia, which was not amicably accepted in official Sofia. However, due to the Agreement between Bulgaria and Serbia from 1897, the mentioned problems related to the Macedonian issue were temporarily overcome by preserving the *status quo* in the East, and the intentions for resolving open issues and mutual assistance in activities in Macedonia were stated. The mentioned treaty was also offered to the Montenegrin prince Nikola I Petrović Njegoš.¹⁴

As at the beginning of the century, the idea of the necessary Balkan alliance was revived again by the Greeks within the Society of the Alliance of Balkan Peoples (often called the Society for the Balkan Confederation), which began to receive more attention after its founding in 1892 (Lopandić and Kronja 2010, 34). Naturally, all these ideas have objectively become constrained by numerous problems in the mutual relations of the Balkan states, which in parallel with the process of gaining independence and nation-building have only become more complicated. King Aleksandar Obrenović V failed to influence significantly the new vision of the mutual alliances of the Balkan countries in any way until the end of his reign in 1903.

¹⁴ Agreement between Serbia and Bulgaria. 1897. U: *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*. [In: *Balkan Contractual Relations 1876–1996*]. Momir Stojković (prir.) 216–219. Том I. n. d.

Aspirations of King Petar I Karadorđević towards the Balkan Alliance (1903–1912)

When he came to power after the May coup in 1903, King Petar I Karadorđević, faced with the isolation of Serbia, tried to secure himself through the network of agreements with neighbors from the influence of powerful neighbors, primarily from Austria-Hungary with which he had very troubled political and economic relations. Having in mind such a situation, King Petar began agreements on an interstate alliance with Montenegro already in 1904, in order to strive for the joint liberation of Christians from the Ottoman Empire. These agreements indicated that the two countries would not base their activities exclusively on peaceful means, i.e., that they would “*adjust their attitude according to the nature of the circumstances*”.¹⁵ The Agreement with Montenegro from 28 January 1904 also contained a provision on joint opposition to any third party/state and was an indication of a kind of anti-Austrian pact. However, negotiations on that alliance were very quickly interrupted at the insistence of the Russian Empire, due to constant pressure from Austria-Hungary.

The same year, in 1904, a Secret Political Addendum to the Serbian-Bulgarian Agreement on Economic Cooperation was signed, which emphasized the necessity of reforming the Ottoman Empire, and especially regarding today's North Macedonia and the territory of Kosovo.¹⁶ Close Serbian-Bulgarian coordination and cooperation in the field of defense were also planned, as well as the conclusion of a special military convention in that regard. A secret political annex was later added to the agreement. In October 1908, a Secret Agreement between Serbia and Montenegro on friendship and alliance was signed, which determined the defense cooperation between Belgrade and Cetinje against Austria-Hungary regarding the annexation of Bosnia and Herzegovina. This agreement was initiated by the Montenegrin King Nikola I Petrović Njegoš in order Montenegro and Serbia to jointly oppose the actions of Austria-Hungary and at the same time to strengthen the pressure on Russia to enter the conflict potentially.

This type of agreement later represented, in line with a joint struggle against the Ottoman Empire, the basis for concluding many similar, even military agreements, just before the First Balkan War in 1912 between Serbia, Montenegro, Bulgaria, and Greece.¹⁷ Bulgaria's efforts to expand significantly in the context of Macedonia changed the original Balkan Alliance resulting in the Second Balkan War in 1913, which turned the former allies against official Sofia (Zundhausen 2008, 230–

¹⁵ Draft of the Preliminary Agreement between Serbia and Montenegro proposed by the Government of Serbia and the Government of Montenegro. 1904. U: *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*. [In: *Balkan Contractual Relations 1876–1996*]. Momir Stojković (prir.) 244. Tom I. n. d.

¹⁶ Secret political addition to the Serbian-Bulgarian Agreement on economic cooperation. 1904. U: *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*. [In: *Balkan Contractual Relations 1876–1996*]. Momir Stojković (prir.) 244. Tom I. n. d.

¹⁷ See *Balkan Contractual Relations 1876–1996*. Momir Stojković (prir.) 285–319. Tom I. n. d.

243). Even during the First World War, the Balkan alliances changed so that some actors disappeared (Montenegro), others objectively strengthened (Serbia and Greece), and some were restrained (Bulgaria) (Zundhausen 2008, 243–250).

Evidently, the Balkan alliances during 1912 and 1913 were directed towards the Ottoman Empire and its withdrawal from the peninsula, but very quickly many mutual problems arose, which escalated into bad bilateral relations in the period between the two world wars. Besides, attempts at “*Balkan rapprochement*” between the two world wars, and within the Balkan conferences from 1929-1932, were accompanied by a lack of essential mutual trust, as well as certain aspirations to essentially change the outcome of the First World War (J. Jovanović 1939, 149–163). It should additionally be noted that these types of potential pan-Balkan cooperation were directed by the then leading international actors.

Four basic concepts of Serbian rulers regarding Balkan alliances from 1860 to 1912

If we look at all the ideas of the Serbian rulers about the Balkan unity from 1860 to 1912, we can clearly see four quite different concepts:

1) Following the ideas of Ilija Garašanin and Načertanije (1844) about Serbia as Piedmont for the unification of the South Slavic and Balkan peoples, this would mean that the formation of a broader community would be based on its supremacy. This would mean the previous unification of Serbian ethnic areas in the complex circumstances of two neighboring empires – the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire. In that sense, the ideas related to the necessary previous homogenization of Serbian ethnic areas before any wider Balkan connection arise. During his reign, these ideas were accepted by King Petar I Karadorđević, who came to power precisely with the support of circles who considered it was an adequate and historic moment for great national unification.

2) The ideas of Prince Mihailo Obrenović IV were based on the needs of the Balkan unity according to the principle of solidarity and real mutual needs, and not as a reflection of the aspiration to strengthen the influence of certain international factors or to prevent them. In that sense, the idea of the Yugoslav Empire/Serbo-Bulgaria/ Bulgaria-Serbia was autochthonous, but it failed to be realized despite a large number of the concluded agreements between Serbia, Montenegro, Bulgaria, and Romania.

A similar idea developed within the Serbian socialist movement, but without striving for dynastic circles to remain the ones determining the emergence of Balkan alliances. In fact, it was considered that a certain form of potential latent hegemony of Serbia was hiding behind that.

3) The concepts of the Balkan Federation of King Milan Obrenović V implied that it was actually the result of striving to get closer to Austria-Hungary, as well as resolutely opposing any kind of Russian influence on the Balkan Peninsula. Such an idea could not have had significant results in some countries that

did not pursue Austrophile policies (primarily in Montenegro, but also in Greece), as well as in large part of the Serbian public. Similar ideas were developed by some Serbian intellectuals at the beginning of the 20th century in an attempt to bring the Kingdom of Serbia closer to Austria-Hungary but without the previous formation of a broader Balkan union.

- 4) Understanding of the Balkan alliances as a kind of ad hoc mechanism for the joint struggle against the Ottoman Empire, as a way to conquer through mutual cooperation a significant part of the territory that is understood as “naturally” its own. In that sense, there were differences over certain territories, and above all, about Macedonia between Bulgaria, on the one hand, and Serbia and Greece, on the other hand. In that sense, King Peter I Karađorđević certainly had the intention to expand Serbia to the southwest and south, but with full cooperation with other Balkan states.

It can be concluded that the creation of any Balkan alliance at the end of the 19th century was hampered, both by the international factor and by the elites of these countries who had such political conceptions based on the necessary expansion of their territories. Also, in addition to this, the strengthened nationalisms of the Balkan peoples were the reason that prevented the realistic interest connection of the Balkan countries during the 19th century. There were also the ideas of Panslavism, which in some way was supported by the Russian Empire, primarily through the Orthodox church circles, and at the end of the 19th century through certain political parties. Panslavism actually implied essential Russian domination in this part of Europe, which, especially after 1856, i.e., its withdrawal from the Danube principalities, became less and less realistic (see Panslavism).

Needless to say, Austria-Hungary did not look favorably on these Balkan interstate arrangements, fearing that it would affect its internal situation in the parts that were inhabited by Slavs. Moreover, it did not want in any way to “share” its influence in the Balkans with the newly formed states and/or their potential alliances.

References

1. (Тајни) уговор између Србије и Црне Горе. 1908. у: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 259–261. Том I. н. д.
2. *Балкански уговорни односи 1876–1996*. 1998. Стојковић, Момир (прир.) Том I. Београд: Службени лист СРЈ.
3. Блед, Жан Пол. 2014. *Франц Фердинанд*. Београд: ДАН граф, ННК интернационал.
4. Гавранов, Велибор, и Момир, Стојковић. 1972. *Међународни односи и спољна политика Југославије*. Београд: Савремена администрација.

5. Гарашанин, Илија. 1844. *Начертаније*. 28. октобар 2020. https://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html.
6. Глени, Миша. 2001. Балкан 1804–1999. (национализам и велике силе). Први део. Београд: Самиздат Free B92.
7. Гуч, Џ. П. 1933. Дипломатска историја модерне Европе: од Берлинског конгреса до Версальског мира 1878–1919. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
8. Ђукановић, Драган. 2019. *Спољнополитички идентитети Србије: противречности и рефлексије*. Београд: Факултет политичких наука.
9. Зорић, Мирјана. 2018. „Балканска федерација – историја једне идеје.” *Војно дело LX (7)*: 493–564.
10. Зундхаусен, Холм. 2008. *Историја Србије од 19. до 21. века*. Београд: СЛИО.
11. Јовановић, Владимир. 2002. *Србија и Бугарска 1886–1896*. Београд: Историјски институт, Службени гласник.
12. Јовановић, Јован М. 1939. *Дипломатска историја Нове Европе 1918–1938*. Књига II. Београд: Издавачка књижара Косте Ј. Михаиловића.
13. Јовановић, Небојша. 2019. Предговор. У: *Мемоари једног краља*. Треће издање. Београд: Лагуна. 9–60.
14. Јовановић, Небојша. 2020. Портрет једног краља: Краљ Милан Обреновић IV (1854–1901). Београд: HERAedu.
15. Лопандић, Душко, и Јасминка, Кроња. 2010. *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*. Београд: Европски покрет у Србији, Фондација Friedrich Ebert.
16. Лопандић, Душко. 2010. Послужити своје драгом Отечеству: Из историје дипломатије Србије 1804–1914. Београд: Службени гласник.
17. Марковић, Светозар. 2016. *Србија на Истоку*. Београд: Просвета.
18. *Мемоари једног краља*. 2019. Треће издање. Београд: Лагуна.
19. Нацрт прелиминарног споразума Србије и Црне Горе предложен од Владе Србије и Владе Црне Горе. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. Београд: Службени лист СРЈ.
20. Павловић, Стеван К. 2018. *Историја Балкана 1804–1945*. Београд: СЛИО.
21. Поповић, Васиљ. 1940. Европа и српско питање у периоду ослобођења (1804–1914). Београд: Геца Кон А. Д.
22. Скаун, Милан. 1992. *Балкан – енигма без решења*. Београд: Научна књига.
23. Тајни политички додатак српско-бугарском уговору о привредној сарадњи. 1904. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 244. Том I. н. д.
24. Ћоровић, Владимир. 2005. *Историја Срба*. Београд: Publik Praktikum.

25. Уговор о миру између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске. 1886. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*. Момир Стојковић (прир.) 198–199. Том I. н. д.
26. Угодба између Србије и Бугарске. 1897. У: *Балкански уговорни односи 1876–1996*, Момир Стојковић (прир.) 216–219. Том I. н. д.
27. „Panslavizam.” *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. 2020. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 20. novembar 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46465>.
28. Đukanović, Dragan. 2014. “Attempts to ‘restore’ Austria-Hungary after 1918 — between austronostalgia and reality”. In: *The Old and New World Order – between European integration and the historical burdens: Prospects and Challenges for Europe of 21st century*. Dimitrijević, Duško ed. 209–223, Belgrade: Institute of International Politics and Economics.